

ДИХОТОМІЯ ЧИ ТРІАДА "МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ – МОВА – МОВЛЕННЯ" У Ф. ДЕ СОССЮРА

Марченко Ніна Василівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються погляди Ф. де Соссюра стосовно дослідження мовленнєвої діяльності, мови та мовлення та їх потрактування у лінгвістичних дослідженнях. Поява праці Ф. де Соссюра послужила основою для розвитку лінгвістичного структуралізму, в концепціях якого відбулося відокремлення від мови невідривних від неї складових мовленнєвої діяльності та мовлення. Така концепція і є однією з причин появи багатьох напрямів досліджень у лінгвістиці, в яких мову розглядають відірвано від її мовця, який пізнає і сприймає світ, мислить і висловлює свої думки, є членом суспільства і представником культури свого народу.

Ключові слова: лінгвістика, мова, мовленнєва діяльність, мовлення, структуралізм.

Із середини ХХ ст. у мовознавстві розпочався детальний аналіз мовознавчих досліджень науковців у минулому. Історичний екскурс нагадає нам про те, що термін *лінгвістика* у мовознавстві почав найчастіше вживатися з часів опублікування праці Ф. де Соссюра "Cours de linguistique générale" (1916). Філософ Ж. Рюс зазначає, що праця науковця "знаменує закладення підвалин під сучасну науку про мову" [Рюс 1998, 132] (те ж саме у працях багатьох науковців [Чередниченко 2007, 108; Бурбело 2011, 4] і т.д.). У той же час у мовознавчо-лінгвістичних студіях почали досліджуватися як внутрішньомовні, так і позамовні чинники у розвитку мови. Мовознавець В. Звєгінцев наголошує на тому, що "Друга Світова війна представляє дуже важливий рубіж в історії науки про мову, оскільки існують всі передумови стверджувати те, що після війни в лінгвістиці чіткіше почали проявлятися напрями, що й обумовили формування рис і проблем, характерних для сучасного стану мовознавства" [Звєгінцев 1968, 9]. Це пояснюється не лише впливом на цей процес політико-ідеологічних чинників у розвитку світу, а й сприйняттям науковцями на психологічному рівні результатів війни (спрацювала "аналогія опозицій" в історичній пам'яті людини – "переможець – переможений". – М. Н.), оскільки гуманістичні ідеї, що становили основу мовознавчих вчень науковців німецького походження, були або відхилені, або забуті. Л. Булаховський наголошує, що заміна того або іншого поняття може відбуватися "суспільно" у психіці людини (у її підсвідомості) – "як наслідок бажань або певних визначених завдань" [Булаховський 1925, 49]. Отже, науковці у повоєнний час почали досліджувати мови лише у їхній внутрішній складовій. Актуальність дослідження полягає в тому, що в ньому представлено роздуми стосовно певних поглядів історичного мовознавства, що сформували основний напрям внутрішньомовних лінгвістичних студій сучасності, і які нині зазнають впливу позамовних чинників, що й спричинило "зміну парадигм" (І. Голубовська) у сучасній лінгвістиці. Метою дослідження є аналіз певних напрямків розвитку думки в історичному мовознавстві, застосування яких і стало головною причиною сучасного явища – збідніння мов. Новизна дослідження полягає в тому, що відому дихотомію "мова – мовлення" у мовознавчо-лінгвістичних студіях можна розглядати як

тріаду "мовленнєва діяльність – мова – мовлення", представлену в праці Ф. де Соссюра, але визначену в поглядах лінгвістів як дихотомія, однак мова і мовлення не можуть утворювати два видових поняття у логічному мисленні індивідуума, які суперечать одне одному, навіть якщо вони і визначені як рівнозначні поняття у розрізі терміном *дихотомія*, запозиченого з грецької мови. Окрім того, у дослідженні зазначено, що такий поділ став не лише поштовхом для новітніх лінгвістичних студій, а й спричинив явище відірваності мови людини від неї самої через наповненість мови штучно-синтетичними елементами, внаслідок чого і відбувається "втрата людиною слова" (І. Дзюба), а слово є і мовою, і мовленням людини.

У 1954 р. в радянському мовознавстві з'явилася наукова праця О. Смирницького "Об'єктивність існування мови". Дискусія із Ф. де Соссюром, розпочата на сторінках праці не була помічена іншими науковцями. А торкається вона, насамперед, питання розрізнення чи виокремлення Ф. де Соссюром категоріальних дихотомій "*langue – parole*" та "*langue – langage*", на що й звертає свою увагу мовознавець [Смирницький 1954, 9], наголошуючи на певних протиріччях у Ф. де Соссюра, який, розрізнивши "*мову*" та "*мовлення*", зараховував всю матеріальну, звукову частину до мовлення, а мову визначив лише як психічне явище, проте вказав на неї, як на суб'єкт суспільної діяльності. Та й у термінології, зазначає мовознавець, існують розбіжності у дефініції цих понять: Ф. де Соссюр "виокремлює із мовленнєвої діяльності (мовлення в широкому значенні цього слова) '*langage*' → мову як '*langue*', і в нього залишається ще інший інгредієнт – мовлення у вузькому значенні слова – '*parole*' [Смирницький 1954, 13]. О. Смирницький запитує, то чи не виходить тут простого зсуву термінів, оскільки "при передачі де-соссюрівської системи мовленням називалося те, що де Соссюром позначалося як *parole*, а виходить щось інше на кшталт того, що Ф. де Соссюр називав *langage*. Але ж тоді має залишитися ще щось таке, що й відповідає де-соссюрівському *parole*, ще щось таке, до чого мова не належить і, свого роду, є додатком до мови" [Смирницький 1954, 13]. Далі науковець стверджує, що "в мовленні, як тут розуміється, усе безпосередньо пов'язано з мовою. Хоча мова є одним з інгредієнтів мовлення, але вона є такий його інгредієнт, який немов пронизує собою все – і різне мовлення, і всі його окремі сторони" [Смирницький 1954, 14]. Е. Косеріу (1952) вважає визначення дихотомії "*мова – мовлення*" де Соссюром недостатнім для її розуміння і доповнює її третім елементом, пов'язаним із суспільством, – "*нормою*", що поділяє "мову" на два поняття – "*мова*" і "*норма*" [Чередниченко 2007, 118], тобто – дослідник додав до лінгвістичного аспекту ще й соціальний. В. Бурбело зауважує, що "дихотомія мови і мовлення, встановлена Ф. де Соссюром, нерідко надавала в подальших дослідженнях поняттю мови свого роду технічно-допоміжного, "інструментального" забарвлення" [Бурбело 2011, 4]. На думку Л. Булаховського, "диференціація й інтеграція становлять дві сторони процесу еволюції" [Булаховський 1975, 264]. Безумовно, не тільки в еволюційному розвитку людства, а й у процесі існування і функціонування головного засобу спілкування людей – у мові. Таку диференціацію і намагався подати Ф. де Соссюр. У своїй праці він вказав на те, що мовленнєва діяльність є джерелом мови і мовлення [Соссюр 1977, 131]. Визначаючи, що ж таке мовленнєва діяль-

ність, де Соссюр наголошує на фізіології її походження, уточнюючи, що пов'язана вона з артикуляцією складів і містить у собі дві сторони – індивідуальну і соціальну. Він пише: "Мовленнєва діяльність є одночасно і діюче поставлення (фр. *'institution actuelle'*), і продукт минулого... На перший погляд, розрізнення між системою і історією є дуже простим, однак вони так взаємопов'язані між собою, що роз'єднати їх не можливо" [Соссюр 1977, 47]. Науковець, розвиваючи думку, визначає методи дослідження мовленнєвої діяльності, стверджуючи, що "суміжність дисциплін (а саме – психологію, антропологію, нормативну граматику, філологію) слід відмежовувати від лінгвістики, оскільки вони внаслідок методологічної помилки можуть зазіхати на мовленнєву діяльність, як на один із своїх об'єктів... Вихід із усіх цих труднощів один – потрібно з самого початку стати на бік **мови** і вважати її **основою** (фр. *'norme'*) для всіх інших проявів мовленнєвої діяльності... Серед великої кількості різносторонніх явищ тільки **мова** допускає незалежне (фр. *'autonome'*) визначення і надійну опору для **думки**" [Соссюр 1977, 47]. Отже, мова у де Соссюра як "основа" разом із мисленням людини формує її думку, яка озвучується за допомогою мовленнєвої діяльності у мовленні як в усній, так і в письмовій формі. Із розвитком лінгвістичних учень термін "норма" став використовуватися в інших цілях, а саме – як система правил орфоєпії, слово- і формовживання, побудови речень. Відтак, "норма" де Соссюра і "норма" Е. Косеріу – різні речі. Ф. де Соссюр наголошує, що "поняття мова взагалі не співпадає з поняттям мовленнєва діяльність. Мова – тільки визначена частина, правда, найважливіша частина мовленнєвої діяльності" [Соссюр 1977, 47]. Отже, якщо **мовленнєва діяльність** володіє одночасно фізичними, фізіологічними, психічними, індивідуальними і соціальними ознаками попри те, що її "не можна віднести ні до однієї категорії явищ людського життя" [Соссюр 1977, 47], то **мова** є цілісною категорією – "відправним началом (фр. *'principe'*), якому належить місце серед явищ мовленнєвої діяльності" [Соссюр 1977, 48]. Проте "природним явищем для людини є не мовленнєва діяльність, а **мовлення** (фр. *'langage parlé'*) – здатність творити мову, а саме – систему диференційованих знаків, що відповідають диференційованим поняттям" [Соссюр 1977, 47]. Далі науковець визначає: "Мова – це скарб, який існує лише в колективі, а не в індивіді, розрізняючи таким чином **мову** і **мовлення**, за допомогою яких розрізняються поняття соціального від індивідуального, істотного від другорядного... **Мова** – не діяльність (фр. *'fonction'*), а готовий продукт, що пасивно реєструється мовцем, а **мовлення** є індивідуальним актом волі і розуму, розрізняючи при цьому: 1) комбінації, в яких мовець використовує структури (фр. *'code'*) мови задля вираження своєї думки, та 2) психофізичний механізм, що дозволяє індивіду створювати комбінації" [Соссюр 1977, 52]. Отже, у праці Ф. де Соссюра простежується категоріальна триада "*langage – langue – parole*" як взаємопов'язані поняття, при розрізненні яких на диxотомічні утворення відбувається порушення логічного мислення індивідуума. Що також можна підтвердити прикладами з праці науковця при подачі відповідників термінам французької мови німецькою (нім. *'Sprache'* – фр. *'langue'* / *'langage'*; нім. *'Rede'* – фр. *'parole'* / *'discours'*) [Соссюр 1977, 52], щодо яких лінгвіст зазначає, що "ні для одного із визначених вище понять неможливо дати "підходяще" слово-

відповідник, тому й робити це марно" [Соссюр 1977, 52]. Л. Ельмслев у монографії "Структурна лінгвістика" пише, що у праці Ф. де Соссюра термін "мова" вжито у широкому технічному розумінні, бо у французькомовній науковій літературі для позначення терміну "мова" вживається слово "*langage*", яке уточнюється і кодифікується в де-соссюрівському дослідженні, де мова в широкому розумінні ('*langage*') – це сукупність, складена з мови у вузькому розумінні ('*langue*') і мовлення ('*parole*'). Якщо говорити про мову в широкому розумінні слова ('*langage*'), то мається на увазі, по-перше, людська мова взагалі і кожна мова зокрема, що розглядається у зв'язку із мовленням, через яке вона реалізується; по-друге, структурна лінгвістика розглядає мову ('*langage*') не ззовні, а зсередини; по-третє, гіпотеза, від якої відштовхується Л. Ельмслев, припускає, що всередині мови в широкому розумінні ('*langage*') саме мова ('*langue*'), а не мовлення ('*parole*'), становить специфічний об'єкт структурної лінгвістики [Рюс 1998, 474–476]. Аналіз проблем, що розглядалися лінгвістами на конгресах з другої половини ХХ ст., торкався здебільшого системно-структурних компонентів тієї або іншої мови [Звегінцев 1968, 10; Чередниченко 2007, 108; Бурбело 2011, 4–5], що підтверджується думкою, що "новітня лінгвістика, в першу чергу, прагне бути наукою про структури мови; мова, розглядувана в собі й задля себе, становить об'єкт її досліджень і аналізу" [Рюс 1998, 442]. Такий погляд свідчить лише про відірваність новітніх досліджень від життя як людини, так і суспільства і підтверджується думкою М. Драгоманова: "Мова не святощ, не пан людини, народу, а слуга їх" [Драгоманов]. Мова має служити людині і народові, бути органічною частиною її/його буття, стверджувати людину як *homo sapiens* і стверджувати народ як націю. Як ми розуміємо, "логічний синтаксис або строга мова" [Рюс 1998, 442] у своєму змісті передбачають насамперед поняття "норми" як системи, що визначає культуру мови мовця і від якої він не може "відхилятися ні на крок", перетворюючи індивідуальне і соціальне поняття мовленнєвої діяльності в одне ціле. Відразу ж постає питання, а як же з мисленнєвою творчістю людини? Невже людина має перетворитися у робота, керуючись цими поняттями, використовувати "штучно" створену систему-мову, зображену ще усередині ХХ ст. в романі Дж. Оруелом під новотвором "новояз"? Відповідь може бути лише негативною, оскільки 1) Людина як індивідуум є продуктом суспільних відносин і потребує спілкування; 2) Людина є творчою особистістю, в чому і проявляється її індивідуальність. Стверджуючи про індивідуальний рівень володіння мовою, ми не говоримо про психоаналітичний напрямок дослідження мови, що застосовується нині когнітивними науками, оскільки якраз психоаналіз, за З. Фрейдом, відкидає такий розгляд пов'язаності індивідуума з його середовищем. "Акустичний образ" у визначенні Ф. де Соссюра та прибічників його теорії розвинувся нині до основ функціональної граматики, генеративної граматики, теорії мовленнєвих актів та прагмалінгвістики. Систематизація різних концепцій щодо функцій мови як головного засобу спілкування між людьми не тільки започаткувала відносно нові дослідження з новим поглядом у науковій картині світу (соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика і т.д.), а й спричинила "зміну наукових парадигм у лінгвістиці" [Голубовська 2011, 6] у форматі "ствердження антропоцентричної лінгвістики", що спричи-

ное "парадигмальну переорієнтацію сучасного мовознавства" [Голубовська 2011, 8] у бік когнітивної та комунікативної лінгвістики, які органічну складову ідентичності людини – мову – поділяють на різні частини.

Праця Ф. де Соссюра у подальшому трактуванні змінила розвиток мовознавства ХХ ст., породивши величезну кількість напрямів досліджень мови. Водночас, бачення мовознавством головного засобу спілкування людини, і відповідно, детермінація дихотомії "мова – мовлення" стала нібито аксіомою лінгвістичних вчень, яка, зі свого боку, нашоствнула багатьох науковців на такі дослідження, які й стали першими кроками до утворення "дихотомії: людина – мова", у процесі існування якої відбувається втрата людиною слова та процес збідніння мов у всесвітньому вимірі.

В статье рассматриваются взгляды Ф. де Соссюра на предмет *речевой деятельности, языка и речи* и их интерпретация в лингвистических исследованиях. Опубликование труда ученого стало причиной развития в языкознании структурализма, где на лингвистическом уровне произошло отделение от языка его интегративных компонентов – речевой деятельности и речи. Эта концепция рассматривается как главная причина возникновения в лингвистике тех направлений, где язык рассматривают оторвано от его носителя.

Ключевые слова: лингвистика, речевая деятельность, язык, речь, структурализм

The article deals with the views of F. de Saussure dealing with triade *language behavior – language – speech* and their interpretation in the linguistic studies. The work of the scientist has served the ground for the development of the linguistic structuralism, ideas of which were proclaimed in the Saussure's dichotomy language – speech. This dichotomy was represented by F. de Saussure as a unit. Consequently, the ideas of structural linguistic still feed many trends of modern linguistics.

Key words: linguistics, language behavior, language, speech, structuralism.

Література:

1. Булаховський Л. А. Походження та розвиток мови / Леонід Арсенійович Булаховський. – К. : Червоний шлях, 1925. – 100 с.
2. Булаховський Л. А. Загальне мовознавство / Леонід Арсенійович Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 495 с.
3. Бурбело В. Здобутки та перспективи мовознавства ХХ-ХХІ ст.: У пошуках комплексності, динаміки, інтеграції / В. Бурбело // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія "Іноземна філологія". – 2011. – № 44. – С. 4–9.
4. Голубовська І. О., Корольов І. Р. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики / Ірина Олександрівна Голубовська, Ігор Русланович Корольов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 223 с.
5. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу [Електронний ресурс] / Михайло Драгоманов. – Режим доступу : <http://www.lytopys.com.ua>.
6. Звегинцев В. Теоретическая и прикладная лингвистика / Владимир Звегинцев. – М. : Просвещение, 1968. – 336 с.
7. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Жаклін Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
8. Смирницкий А. И. Объективность существования языка / Александр Смирницкий. – М. : Из-во МГУ, 1954. – 33 с.
9. Соссюр де Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
10. Чередниченко О. І. Про мову та переклад / Олександр Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 247 с.